

UDK 330.35

CERIF: S180, S188

DOI: 10.5937/AnaliPFB1901095B

Dr Boris Begović*

KONCEPCIJA INSTITUCIONALNE GRANICE I NJENI ANALITIČKI DOMETI U ISTRAŽIVANJU PRIVREDNOG RASTA**

Cilj rada je da razmotri koncepciju institucionalne granice i da ispita njene analitičke domete u istraživanju privrednog rasta. Zaključak je da ne postoji jednoznačan odgovor na pitanje koje su najbolje ekonomske institucije sa stanovišta privrednog rasta jer taj odgovor zavisi od dostignutog nivoa razvijenosti. Nadalje, pokazalo se da koncepcijom institucionalne granice ne može da se reši problem kontrole dejstva kulture na ekonomske ishode, a ispostavilo se da je kultura, zajedno sa institucijama, značajan faktor privrednog rasta. Zaključuje se da definisanje jedinstvene institucionalne granice nije poželjno već da tome treba pristupiti na nivou pojedinih ekonomskih institucija ili njihovih grupa. Merenje institucionalne granice stvara znatne metodološke probleme. Analitički dometi koncepcije institucionalne granice nisu veliki, ali je njihovo istraživanje donelo brojne uzgredne, nenameravane koristi od razumevanja mehanizama privrednog rasta.

Ključne reči: *Privredni rast. – Institucionalna granica. – Granica efikasnosti. – Granica dostupne tehnologije. – Kultura. – Ekonomske slobode.*

1. UVOD

U teoriji proizvodnje, kao i u teoriji privrednog rasta, može se identifikovati nekoliko vrsta granica. Jedna od njih je granica efikasnosti

* Autor je redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, *begovic@ius.bg.ac.rs*.

** Zahvaljujem Nikoli Iliću, Ani Odorović, Danici Popović i anonimnim recenzentima na komentarima i korisnim sugestijama. Niko od njih ne snosi nikakvu odgovornost za eventualne preostale greške niti neminovno deli iznete vrednosne sudove.

– nju predstavlja ona efikasnost upotrebe proizvodnih faktora kojom se, za dati nivo njihove angažovanosti i uz datu tehnologiju, ostvaruje maksimalan mogući obim proizvodnje.¹ Dakle, pri svakom nivou efikasnosti koji je niži od maksimalnog – što znači pri svakom obimu proizvodnje manjem od najvećeg mogućeg – može se, reorganizacijom proizvodnje ili realokacijom resursa, povećati njen obim. Neoklasični model privrednog rasta zasniva se na implicitnoj pretpostavci da se proizvodnja nalazi na granici efikasnosti, pa se, shodno tome, njena efikasnost ne može uvećati.² Samim tim, u stabilnom stanju (*steady state*), što znači u dinamičkoj ravnoteži, stopa privrednog rasta proporcionalna je brzini tempa tehnološkog progresa – jedino tehnološki progres može da uveća ukupnu faktorsku produktivnost, pa time i obim proizvodnje, čime se ostvaruje privredni rast.³ Čak i izvorni modeli endogenog privrednog rasta, bez obzira na to da li je reč o horizontalnim⁴ ili vertikalnim inovacijama,⁵ zasnivaju se na implicitnoj pretpostavci o dostignutoj maksimalnoj efikasnosti, naravno, za datu tehnologiju. To znači da u stabilnom stanju privredni rast determiniše jedino (endogeni) tehnološki progres – u uslovima dinamičke ravnoteže, stopa privrednog rasta jednaka je stopi rasta ukupne faktorske produktivnosti, a ona je proporcionalna tempu tehnološkog progresa.

U stvarnosti, međutim, različite zemlje nalaze se na različitoj udaljenosti od granice efikasnosti. Posredan dokaz te tvrdnje, između ostalog, jesu strukturne reforme, čijim sprovođenjem dolazi do realokacije resursa

¹ Vid. Gerald W. Scully, „The institutional framework and economic development“, *Journal of Political Economy* 96/1988, 652–662. Teorija privrednog rasta posmatra samo efikasnost kao takvu, ne praveći razliku između alokativne (obim proizvodnje koji se menja sa promenom alokacije resursa između preduzeća i između privrednih grana) i proizvodne efikasnosti (obim proizvodnje koji se menja bez realokacije resursa, samo promenom načina proizvodnje za njihovu datu alokaciju).

² Vid. Robert M. Solow, „A contribution to the theory of economic growth“, *Quarterly Journal of Economics* 70/1956, 65–94.

³ Pretpostavka o maksimizovanoj efikasnosti u tom modelu važi i ukoliko nije postignuto stabilno stanje, ono stanje pri kome ne dolazi do promene fonda akumuliranog kapitala i radne snage, zbog toga što su bruto investicije jednake amortizaciji, a ne menja se tehnička opremljenost rada (odnos kapitala i radne snage). Drugim rečima, ta pretpostavka važi i tokom konvergencije ka stabilnom stanju (uslovna konvergencija), to jest u uslovima tranzitornog privrednog rasta. Više o tome vid. u: Robert Barro, Xavier Sala-i-Martin, *Economic Growth*, The MIT Press, Cambridge, Mass. 2005².

⁴ Horizontalne inovacije podrazumevaju diverzifikaciju – uvođenje novog proizvoda ne istiskuje postojeći. Što je više inovacija, uvećava se broj proizvoda, odnosno raste stepen diverzifikacije. Vid. Paul M. Romer, „Endogenous technological change“, *Journal of Political Economy* 98/1990, S71–S102.

⁵ Vertikalne inovacije podrazumevaju da se pojavom novog proizvoda napušta stari. Drugim rečima, novi, superioran proizvod istiskuje postojeći. Stoga se, bez obzira na intenzitet tehnološkog progresa, pa time i broj inovacija, ne menja broj proizvoda – on ostaje uvek isti. Vid. Philippe Aghion, Peter W. Howitt, „A model of growth through creative destruction“, *Econometrica* 60/1992, 323–351.

u najširem smislu reči, kao i do promenjenog načina njihovog korišćenja, što uzrokuje rast ukupne faktorske produktivnosti. Pitanje je, međutim, da li se ogromne uočene razlike u ukupnoj faktorskoj produktivnosti između zemalja mogu objasniti isključivo razlikama u efikasnosti.⁶ Na teorijskom planu odgovor bi bio potvrđan jedino ukoliko bi sve zemlje, preciznije rečeno svi proizvođači u njima, koristili identičnu tehnologiju. To, naravno, nije slučaj – te razlike su veoma velike.⁷

Time se dolazi do sledeće granice u teoriji proizvodnje i privrednog rasta – granice dostupne tehnologije. Reč je o onoj tehnologiji koja, za datu efikasnost, generiše najvišu ukupnu faktorsku produktivnost (*total factor productivity*) – svako odstupanje od granice dostupne tehnologije, što se neminovno svodi na zaostajanje za njom, znači umanjene ukupne faktorske produktivnosti u odnosu na najvišu moguću. Što je zemlja udaljenija od granice dostupne tehnologije, niža je *ceteris paribus* ukupna faktorska produktivnost njene privrede. Dakle, granica dostupne tehnologije označava najmoderniju tehnologiju, a udaljenost od te granice ukazuje na tehnološko zaostajanje. Nadalje, što je više resursa alocirano u istraživanje i razvoj, može se *ceteris paribus* očekivati brži tempo tehnološkog progressa i, stoga, brže pomeranje granice dostupne tehnologije.⁸ Teorijski posmatrano, svaka zemlja se može nalaziti ili na granici dostupne tehnologije ili zaostajati za njom. Budući da je tehnologija specifična sa stanovišta pojedinačne proizvodnje, to jest grane delatnosti, zemlja koja se nalazi na granici dostupne tehnologije u jednoj grani ne mora da bude, a veoma često i nije, na granici dostupne tehnologije u nekoj drugoj grani. Što je brži i efikasniji transfer tehnologije, što su manje prepreke te vrste, manje je zaostajanje drugih zemalja za onom koja je tehnološki najnaprednija. Alternativno, što su veća ulaganja u istraživanje i razvoj, u stvaranje nove tehnologije i autohtoni tehnološki progres, manje je zaostajanje za tehnološki najnaprednijom zemljom. Ovim su, praktično, opisane dve strategije (istraživanje i razvoj ili transfer tehnologije) koje

⁶ Vid. Robert E. Hall, Charles I. Jones, „Why do some countries produce so much more output per worker than others?“, *Quarterly Journal of Economics* 109(1)/1999, 83–116.

⁷ Postoje brojne prepreke, pravne i, naročito, ekonomske, transferu tehnologije od visokoproduktivnih u niskoproduktivne zemlje. Više o tome vid. u: John Kirkland (ed.), *Barriers to International Technology Transfer*, Kluwer Academic, Dordrecht 1996. Štaviše. Čak je ograničen i protok kapitala iz bogatih zemalja u siromašne, što je kontraintuitivno, budući da bi njegov plasman u siromašnim zemljama doneo daleko veće prinose. Više o tome vid. u: Robert Lucas, „Why doesn't capital flow from rich to poor countries?“, *American Economic Review* 80(1)/1990, 92–96.

⁸ Tehnološki progres, rezultat istraživanja i razvoja, neizvestan je, tako da su tehnološke inovacije stohastička promenljiva. Zbog toga se i upotrebljava formulacija „može se očekivati“, to jest uvećava se verovatnoća ubrzavanja tempa tehnološkog progressa. Više o prirodi delatnosti istraživanja i razvoja i karakteru tehnološkog progressa vid. u: David N. Weil, *Economic Growth*, New York 2009².

određenoj zemlji stoje na raspolaganju da bi se približila granici dostupne tehnologije i dostigla je.

Imajući sve to u vidu, postavlja se pitanje porekla obe navedene veličine: kako se uspostavljaju pomenute granice, bilo granica efikasnosti ili granica dostupne tehnologije? Konzistentan odgovor na to pitanje podrazumeva i da se odgovori na pitanje zbog čega zemlje zaostaju za jednom ili drugom granicom: šta i na koji način uslovljava veličinu tog zaostajanja? Odgovorom na to pitanje konzistentno se mogu objasniti velike uočene razlike u ukupnoj faktorskoj produktivnosti između zemalja.

Osnovna hipoteza od koje se u ovom radu polazi jeste da se ekonomskim institucijama može objasniti poreklo obe te granice, a razlikama između tih institucija i razlike u zaostajanju zemalja u pogledu obe te granice, pa time i razlike u ukupnoj faktorskoj produktivnosti između njih.

Cilj rada je da, ispitujući pomenutu hipotezu, ponudi koncepciju institucionalne granice kao objašnjavajuće promenljive veličine i da ispita analitičke domete te koncepcije u istraživanju privrednog rasta. Taj cilj je uslovio i njegovu strukturu. Prvo će se definisati pojam institucionalne granice, potom će se razmotriti mogućnost jednoznačnog određivanja institucionalne granice, da bi se na kraju pažnja posvetila metodima merenja institucionalne granice. Sledi zaključak o analitičkim dometima koncepcije institucionalne granice u istraživanju fenomena privrednog rasta.

2. DEFINISANJE INSTITUCIONALNE GRANICE

Kao što je već pomenuto, osnovna polazna hipoteza ovog razmatranja jeste da ekonomske institucije određuju dve uočene granice (koje opisuju maksimalan dostupan obim proizvodnje), bez obzira na to da li je reč o granici efikasnosti ili o granici tehnologije. Shodno tome, razlike između ekonomskih institucija po zemljama uslovljavaju i razlike u zaostajanju za njima.⁹ Treba uočiti da ekonomske institucije stvaraju podsticaje privrednim subjektima na strani ponude, onima koji donose odluke u proizvodnji da se ponašaju na određeni način,¹⁰ pri čemu je ire-

⁹ U ovom radu se ne razmatra poreklo tih razlika, dakle, ne zalazi se u pitanje faktora koji utiču na stvaranje ekonomskih institucija. Shodno tome, ne sporeći mogućnost da političke institucije utiču na ekonomske, ovaj rad se ne bavi političkim institucijama, pa stoga one ne ulaze u institucionalnu granicu, bar ne neposredno.

¹⁰ Više o tome vid. u: Daron Acemoglu, Simon Johnson, James A. Robinson, „Institutions as a fundamental cause of long-run growth“, *Handbook of Economic Growth, Volume 1A* (eds. Philippe Aghion, Steven N. Durlauf), North Holland, Amsterdam 2005, 385–472. Pod institucijama se u ovom radu podrazumevaju pravila ponašanja ili formalno „ljudski osmišljena ograničenja koja oblikuju interakcije između ljudi“ – Douglas C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, 3. Shodno tome, pod ekonomskim institucijama se u ovom

levantno da li je reč o formalnim ili neformalnim institucijama.¹¹ Upravo se tim podsticajima konzistentno mogu objasniti obe pomenute granice, budući da su obe endogene – i jedna i druga proizvod su ljudskog ponašanja, a ono zavisi od podsticaja koje stvaraju upravo odgovarajuće ekonomske institucije.

Što su snažniji odgovarajući podsticaji za efikasnost koje stvaraju ekonomske institucije, efikasnost je veća, približava se granici ili se ta granica, eventualno, pomera. Takođe, što su snažniji podsticaji za ulaganje u istraživanje i razvoj koje stvaraju ekonomske institucije, intenzivniji je tehnološki progres, što znači da je brži njegov tempo, pa to pomera granicu dostupne tehnologije, odnosno približava zaostale zemlje toj tehnologiji. Konačno, što su snažniji podsticaji i manje barijere za transfer tehnologije, a prvo određuju ekonomske institucije, dok ovo drugo upravo predstavlja te institucije, ubrzava se taj transfer i na taj način se umanjuje i, u krajnjoj liniji, eliminiše zaostajanje određene zemlje za granicom dostupne tehnologije.

Dobre ekonomske institucije mogu se, sa stanovišta rezultata, relativno lako definisati. Načelno posmatrano, to su one institucije koje maksimizuju obim proizvodnje, odnosno brzinu njegovog uvećanja, to jest stopu privrednog rasta. U kontekstu dve pomenute granice, dobre ekonomske institucije su one koje dinamički maksimizuju ukupnu faktorsku produktivnost, i to na dva načina: maksimizacijom efikasnosti i maksimizacijom tempa tehnološkog progressa.

Može se identifikovati nekoliko vrsta dobrih ekonomskih institucija. Prvu čine one kojima se uspostavlja vladavina prava, shvaćena kao univerzalna i delotvorna zaštita privatnih svojinskih i ugovornih prava.¹² Alternativno, te institucije se mogu definisati kao one kojima se minimizuje rizik eksproprijacije, kako same investicije određenog proi-

radu podrazumevaju ona pravila ponašanja ljudi koja se odnose na privredne subjekte, preciznije rečeno, na ekonomsku interakciju između tih subjekata. Više o sistematizaciji i svojstvima institucija, naročito ekonomskih, vid. u: Boris Begović, *Institucionalni aspekti privrednog rasta*, Službeni glasnik – Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd 2011, 19–33. U ovom tekstu se koristi i klasifikacija ekonomskih institucija koja je izložena u navedenom radu stoga što potpuno odgovara potrebama istraživanja institucionalne granice.

¹¹ Kategorija formalnih institucija sama sebe objašnjava kao pravne norme ponašanja kojima su pridružene sankcije za njihovo kršenje. U neformalne institucije spadaju običajne i interne (moralne) norme, pri čemu su sankcije za povredu prvih eksterne, a za kršenje drugih interne. Više o tome vid. u: D. North, 6–9. Podela na formalne i neformalne institucije važi za sve vrste institucija, tako da je pogrešno poistovećivati formalne institucije sa političkom institucijama, kao što to čini: Claudia R. Williams, „Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance“, *Public Choice* 139(2)/2009, 372.

¹² Svojinska prava, kako se ona poimaju u ovom tekstu, obuhvataju svojinu i sva druga čisto imovinska prava, poput, na primer, prava intelektualne svojine.

zvodnog faktora, tako i njegovih prinosa.¹³ Dobra rešenja na tom planu omogućavaju vlasnicima proizvodnih faktora da nesmetano uživaju pune prinose sopstvenih poslovnih poduhvata, preciznije rečeno, svojih proizvodnih faktora angažovanih u tim poslovnim poduhvatima. Stoga će se neminovno *ceteris paribus* uvećati nivo investicija, kao i njihova efikasnost. Treba imati u vidu da narušavanje svojinskih prava može da dođe, kako od strane privatnog sektora, tako, putem prekomernog oporezivanja, i od strane države. Stoga treba voditi računa da je potrebna zaštita privatnih svojinskih prava ne samo od predatora iz privatnog sektora, koji bi da ta prava naruše kršenjem zakona, već i od onih iz javnog sektora, koji bi da privatna svojinska prava naruše na načine koji su u skladu sa zakonom.¹⁴

Nema sumnje da dobra zaštita privatnih svojinskih prava koja se odnose na fizički, pa i ljudski kapital uvećava efikasnost angažovanih proizvodnih faktora, budući da vlasnici proizvodnih faktora uživaju, u vidu uvećanih prinosa, sve posledice uvećane efikasnosti, pa stoga imaju podsticaj da podižu nivo ukupne faktorske produktivnosti. Međutim, osim toga, ta zaštita naročito povećava količinu angažovanih proizvodnih faktora, pre svega kapitala, povećanjem stope investicija, tako da se i akumulacijom proizvodnih faktora uvećavaju nivo proizvodnje i brzina njegovog rasta. U tom smislu, dekompozicija stope privrednog rasta (*growth accounting*) može da dovede do zaključka o relativnoj snazi ta dva efekta dobre zaštite privatnih svojinskih prava. Ne postoji nikakvo konzistentno teorijsko predviđanje tog odnosa, a na empirijskoj analizi je da pokaže da li postoji regularnost određene vrste.¹⁵

Osim toga, dobra zaštita intelektualne svojine stvara snažne podsticaje za istraživanje i razvoj, što omogućava veće ulaganje proizvodnih faktora u tu delatnost i uvećanu efikasnost njihovog korišćenja, pa se time ubrzava tehnološki progres, čime se ubrzava i rast ukupne faktorske produktivnosti, pa time i privredni rast. Razlika u odnosu na prethodni mehanizam jeste u tome što su uvećanja efikasnosti jednokratna, omo-

¹³ Eksproprijacija u terminologiji ekonomske nauke, pa time i u ovom radu, predstavlja svako oduzimanje fondova (na primer, imovine) ili tokova (na primer, faktorskih dohodaka) bez odgovarajuće kompenzacije, bez obzira na to kakav je bio postupak tog oduzimanja.

¹⁴ Specifičnu mogućnost javnog sektora da narušava privatna svojinska prava kršenjem zakona čini korupcija, pre svega iznuđivanje. Šire o tome vid. u: Simeon Djankov *et al.*, „The new comparative economics“, *Journal of Comparative Economics* 31(3)/2003, 595–619.

¹⁵ Ipak, razborito je pretpostaviti da je efekat na privredni rast koji dobra zaštita privatnih svojinskih prava ostvaruje uvećanom akumulacijom i angažovanjem proizvodnih faktora veći od efekta koji se ostvaruje putem uvećanja efikasnosti. Razlog tome je što dobra zaštita privatnih svojinskih prava štiti i investiciju i njen prinos, pa zbog toga na akumulaciju i angažovanje ima multiplikovano dejstvo. Što je duži period koji je potreban da se investicija otplati, može se očekivati snažniji multiplikativni efekat te vrste.

gućuju jednokratno povećanje ukupne faktorske produktivnosti, pa time i nivoa proizvodnje, isto kao i uvećanje količine angažovanih proizvodnih faktora, dok ubrzanje tempa tehnološkog progresa ima kontinuirano delovanje na stopu privrednog rasta. Ta dvojnost se svodi na razliku između tranzitnog privrednog rasta i rasta u stabilnom stanju.

Drugu vrstu dobrih ekonomskih institucija čine one koje obezbeđuju efikasnost javnog sektora u pružanju javnog dobra. U određenoj meri, institucije te vrste su već obuhvaćene prethodnim, budući da se prekomerno oporezivanje upravo definiše tako što se posmatra efekat oporezivanja na stopu prinosa na plasmane proizvodnih faktora. Što je veće uvećanje te stope usled pružanja javnog dobra u odnosu na njeno umanjjenje usled oporezivanja, veća je efikasnost javnog sektora u pružanju javnog dobra. Iz drugog ugla posmatrano, što je veća efikasnost javnog sektora u pružanju javnog dobra, veći je porast stope prinosa usled pružanja javnog dobra u odnosu na njegovo umanjjenje usled oporezivanja prinosa. Shodno tome, što je veća efikasnost pružanja javnog dobra, viša je neto stopa prinosa. Taj ishod ima istovetne posledice kao i već pomenuta bolja zaštita privatnih svojinskih prava: uvećanje ukupne faktorske produktivnosti (usled povećanja efikasnosti) i povećanje akumulacije proizvodnih faktora (usled povećanja stope investicija).

Treća vrsta dobrih ekonomskih institucija odnosi se na ekonomske slobode i naročito na one institucije koje uspostavljaju i održavaju slobodu novih ulazaka i omogućavaju nesputano nadmetanje konkurenata na tržištu, što znači da maksimizuju ukupan konkurentski pritisak (stvarni i potencijalni) koji trpe svi učesnici na tržištu. Taj pritisak snažno podstiče svakog proizvođača da uveća svoju efikasnost i da tehnološkim i poslovnim inovacijama podigne nivo tehnologije koju koristi i, time, uveća ukupnu faktorsku produktivnost. U tom smislu, može se reći da snažna konkurencija uvećava efikasnost (alokativnu, proizvodnu i selektivnu), pa time povećava nivo proizvodnje, ali i ubrzava tehnološki progres, tako što ubrzava njegov tempo, pa time i podiže stopu privrednog rasta u stabilnom stanju.

Treba ukazati na mogućnost protivrečnih efekata prve i treće vrste ekonomskih institucija. Snažna zaštita privatnih svojinskih prava, koju nudi prva vrsta ekonomskih institucija, budući da uvećava stopu prinosa vlasnika, ključna je za uvećanje akumulacije proizvodnih faktora. Što je viša stopa prinosa, to je viša i stopa investicija fizičkog kapitala, pa je time viša i tranzitorna stopa privrednog rasta, odnosno viši je dostignuti nivo proizvodnje u stabilnom stanju. Treća vrsta tih institucija, one koje stvaraju i održavaju ekonomske slobode, neminovno umanjuje stopu prinosa, budući da se visoka stopa prinosa ostvaruje ukoliko postoji tržišna moć, a ekonomske slobode, naročito sloboda ulaska novih konkurenata,

potkopavaju tržišnu moć i ekonomski profit koji iz nje proizlazi.¹⁶ Stoga uvećanje ekonomskih sloboda može da izazove obaranje stope investicija, a time i da umanjí akumulaciju proizvodnih faktora i uzrokuje odgovarajuće usporavanje (tranzitornog) privrednog rasta.

Međutim, snažan konkurentski pritisak i ulazak novih konkurenata koje omogućavaju dobre ekonomske institucije treće vrste stvaraju podsticaj za uvećanje ukupne faktorske produktivnosti, i na osnovu uvećane efikasnosti i na osnovu ubrzanog tempa tehnološkog progressa. Slobodan ulazak novih konkurenata ključan je za pospešivanje tehnološkog progressa, budući da poslovne i tehnološke inovacije u velikoj meri donose upravo novi konkurenti – bez njih se umanjíju inovacije, pa opada tempo tehnološkog progressa, što usporava privredni rast. Dodatno pospešivanje tehnološkog progressa dolazi od onih proizvođača koji su već u grani, koji inoviraju sa ciljem da preduprede nove ulaske u uslovima niskih pravnih barijera ulasku.

Stoga se postavlja pitanje koje su od te dve vrste ekonomskih institucija važnije za pospešivanje privrednog rasta. Odgovor na to pitanje zavisi od toga na čemu se zasniva privredni rast određene zemlje. Ukoliko se taj rast zasniva na akumulaciji proizvodnih faktora, ključnu važnost imaju snažna zaštita privatnih svojinskih prava i visoke stope prinosa, budući da se na taj način stvaraju snažni podsticaji za investiranje, pre svega fizičkog kapitala, čime se postižu visoke stope privrednog rasta, doduše tranzitornog. Takav privredni rast javlja se u zemljama koje se nalaze na relativno niskom stepenu razvijenosti i koje su još uvek daleko od stabilnog stanja, to jest koje još uvek konvergiraju ka njemu. To su, takođe, zemlje koje se nalaze daleko od granice dostupne tehnologije. U takvim okolnostima, ekonomske institucije koje omogućavaju zaštitu privatnih svojinskih prava daleko su važnije od onih koje obezbeđuju ekonomske slobode, a visok nivo ekonomskih sloboda može biti kontraproduktivan, upravo zbog obaranja stope prinosa.¹⁷ Nasuprot tome, međutim, ne treba očekivati visok nivo efikasnosti, odnosno znatan porast tog nivoa, jer nedostaju one ekonomske institucije koje privrednim subjektima stvaraju

¹⁶ Sloboda novih ulazaka odnosi se na uklanjanje pravnih barijera ulasku i njihov uticaj na ekonomski profit. Postojanje ekonomskih barijera ulasku, poput apsolutne prednosti u troškovima, omogućava postojanje ekonomskog profita, međutim, ne zalazi u razmatranje slobode ulaska već u konkurentsko nadmetanje učesnika na tržištu i superiornu tehnologiju jednog od njih. Više o tome vid. u: W. Kip Viscusi, John M. Vernon, Joseph E. Harrington, *Economics of Regulation and Antitrust*, The MIT Press, Cambridge, Mass. 1995², 155–163.

¹⁷ Više o tome vid. u: Daron Acemoglu, Philippe Aghion, Fabrizio Zilibotti, „Distance to frontier, selection and economic growth“, *Journal of European Economic Association* 4(1)/2006, 37–74. Upravo zbog toga autori predlažu suspendovanje ili bar ublažavanje sprovođenja prava konkurencije, kako bi visoki ekonomski profiti usled postojanja tržišne moći bili snažan podsticaj za investiranje.

snažne podsticaje za tako nešto. Takođe, ne treba očekivati ni brz tempo tehnološkog progressa.

Nasuprot tome, ukoliko se privredni rast zasniva na inovacijama, a to se dešava na višim nivoima razvijenosti i na manjoj udaljenosti od granice dostupne tehnologije, ekonomske slobode imaju ključni značaj za ubrzanje privrednog rasta. Naime, poslovne i tehnološke inovacije su, kao što je već napomenuto, u najvećem broju slučajeva povezane sa novim ulascima – njih primenjuju novi konkurenti pri svojim ulascima. Takav privredni rast javlja se u zemljama koje su ne samo na relativno visokom stepenu razvijenosti, nego su i u stabilnom stanju ili blizu njega. Shodno tome, stopa njihovog privrednog rasta zavisi isključivo ili prevashodno od tempa tehnološkog progressa, a on je determinisan tehnološkim i poslovnim inovacijama. Za privredni rast tih zemalja ključne su upravo one ekonomske institucije koje omogućavaju ekonomske slobode.

Štaviše, pokazalo se da je u takvim okolnostima daleko bitnije da su institucije fleksibilne nego da su postojane.¹⁸ Naime, upravo tehnološki progres i poslovne inovacije koje iz njega proizlaze zahtevaju fleksibilnost ekonomskih institucija kako bi te poslovne inovacije mogle lakše da se primene. Nasuprot tome, u situacijama u kojima se privredni rast zasniva na akumulaciji proizvodnih faktora, ključnu važnost ima postojanost ekonomskih institucija. Naročito onih kojima se obezbeđuje zaštita privatnih svojinskih prava, kako bi se umanjio rizik s kojim se susreću investitori, sa svim posledicama tog umanjenja: uvećanjem očekivane vrednosti prinosa, pa time i uvećanjem akumulacija proizvodnih faktora, koja je osnovni izvor privrednog rasta. Stoga se ubrzava privredni rast. Dakle, fleksibilnost ekonomskih institucija nije poželjna na niskom nivou razvijenosti privrede, ali je poželjna na visokom.

Nezavisno od toga što mogu da umanje stopu prinosa i na taj način obore stopu investicija i (tranzitornog) privrednog rasta, ekonomske institucije koje obezbeđuju ekonomske slobode imaju dvojako dejstvo. S jedne strane, one omogućuju uvećanje efikasnosti, pa time i uvećanje nivoa proizvodnje pri datom angažovanju proizvodnih faktora. Posredi je jednokratno povećanje nivoa proizvodnje, tako da se posle tog uvećanja uspostavlja novo stabilno stanje, odnosno stabilno stanje koje karakterišu novi, viši nivo proizvodnje. S druge strane, one omogućuju povećana ulaganja proizvodnih faktora u istraživanje i razvoj i ulaske novih konkurenata u granu, što pospešuje poslovne i tehnološke inovacije, pa na taj način ubrzavaju tempo tehnološkog progressa, što uvećava stopu privrednog rasta u stabilnom stanju.

Budući da je ustanovljeno šta čini dobre ekonomske institucije, otvara se mogućnost poređenja ekonomskih institucija između zemalja.

¹⁸ Vid. Lewis S. Davis, „Institutional flexibility and economic growth“, *Journal of Comparative Economics* 38(3)/2010, 306–320.

Stoga se postavlja pitanje da li se, analogno granici efikasnosti ili granici dostupne tehnologije, može formirati institucionalna granica, ona granica koja opisuje, sa stanovišta privrednog rasta, najbolje institucije.¹⁹ No, pre nego što se pređe na razmatranje tog pitanja, treba ukazati na to da i drugi faktori utiču na privredni rast i da institucije, ekonomske i ostale, nisu jedino fundamentalno objašnjenje privrednog rasta. Jedno od najbitnijih savremenih istraživanja porekla privrednog rasta ukazuje na kulturu kao ključno, mada samo jedno od fundamentalnih objašnjenja privrednog rasta, ne sporeći značaj ekonomskih institucija.²⁰ Dok institucije, prema samoj definiciji, predstavljaju ograničenja koja oblikuju interakcije između ljudi, kultura definiše osnovne ljudske motive, njihovu pokretačku snagu, nezavisno od toga da li dolazi do interakcije sa drugim ljudima ili ne. Budući da je pitanje motiva ključno za razmatranje odluka pojedinaca koje su relevantne za privredni rast, poslovnih odluka da li da se nešto preduzme ili ne, očigledno je da se kultura ne može zaobići kao jedno od fundamentalnih, sa institucijama komplementarnih, objašnjenja privrednog rasta.²¹ To svakako treba imati u vidu prilikom razmatranja jednoznačnog određivanja institucionalne granice. Očigledno je da se već na samom početku definisanja koncepcije institucionalne granice javlja prilično krupan nedostatak koji se ne može izbeći.

¹⁹ U tom smislu, tu institucionalnu granicu ne treba poistovetiti sa granicom institucionalnih mogućnosti, koncepcijom koju su u analizu uveli S. Djankov *et al.*, 606–607, kojom se iskazuje koje su to dostupne alternativne institucije kojima se mogu zaštititi privatna svojinska prava. Ta granica nije ostavila značajniji trag u radovima koji su sledili ovaj pionirski. Izuzetak čine Darcy Allen, Chris Berg, „Subjective political economy“, *New Perspectives on Political Economy* 13/2017, 19–40.

²⁰ Vid. Joel Mokyr, *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy*, Princeton University Press, Princeton 2017, 8, koji pod kulturom podrazumeva „skup verovanja, vrednosti i preferencija koje mogu da utiču na ljudsko ponašanje, a koji se društveno (ne genetski) prenosi i koji deli neki podskup u društvu“. Na sličan način kulturu definišu Luigi Giuso, Paola Sapienza, Luigi Zingales, „Does culture affects economic outcomes“, *Journal of Economic Perspectives* 20(2)/2006, 23–48. Problem sa ranijim razmatranjima kulture u ekonomiji i ostalim društvenim naukama leži u nepostojanju njene jedinstvene definicije, tako da su različiti autori pod kulturom podrazumevali različite stvari. Više o tome vid. u: Sjoerd Beugelsdijk, Robbert Maseland, *Culture in Economics: History, Methodological Reflections, and Contemporary Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

²¹ Više o komplementarnosti ta dva objašnjenja i o tome kako se ta komplementarnost ostvaruje vid. u: Boris Begović, „Institutions or Culture: Alternative or Complementary Explanations of Economic Growth?“, Keynote lecture at the *EMB 2018 International Conference*, Kragujevac 9th Novembre, 2018a.

3. JEDNOZNAČNO ODREĐIVANJE INSTITUCIONALNE GRANICE

Načelno posmatrano, s obzirom na to da ekonomske institucije, u krajnjoj liniji, determinišu nivo proizvodnje i stopu privrednog rasta, institucionalna granica se može definisati kao skup onih institucija koje postoje u zemlji koja ima najviši nivo ukupne faktorske produktivnosti, odnosno najviši nivo proizvodnje (bruto domaći proizvod – BDP) *per capita*.²² Upravo su to one ekonomske institucije koje su stvorile podsticaje koji su omogućili sve ono što je dovelo do takvog nivoa proizvodnje kao kumulativnog rezultata privrednog rasta: visoku akumulaciju proizvodnih faktora, visok nivo efikasnosti i brz tempo tehnološkog progresa tokom vremena. Prema tome, institucionalna granica se relativno lako definiše na osnovu posledica koje stvara. Problem je, međutim, u tome što, kao što je već pomenuto, institucije nisu jedini faktor privrednog rasta i što, u tom metodološkom okviru, ne postoji način da se kontroliše dejstvo drugih faktora koji uslovljavaju ekonomske ishode, poput kulture. Stoga se analitički ne mogu izolovati samo efekti ekonomskih institucija na nivo ukupne faktorske produktivnosti, odnosno na BDP *per capita*. Samim tim, udaljenost pojedine zemlje od institucionalne granice nema linearnu vezu sa nivoom ukupne faktorske produktivnosti u toj zemlji, budući da na taj nivo svakako utiče i kultura.²³

²² Institucionalnu granicu mnogo je bolje definisati na osnovu dostignutog nivoa privredne razvijenosti, merenog putem nivoa proizvodnje *per capita*, kao indikatora produktivnosti rada (aproksimacije ukupne faktorske produktivnosti), nego putem stope privrednog rasta. Reč je o tome da stopa rasta može značajno da varira u vremenu, odnosno da zemlje koje imaju veoma loše institucije mogu, na primer usled institucionalne reforme koja u takvim okolnostima ima veoma visoke prinose, u određenim godinama da ostvare visoke stope rasta. Isto tako, visoke stope rasta mogu da se, u zemljama koji su izvoznici primarnih proizvoda, ostvare zahvaljujući skoku cena tih proizvoda na svetskom tržištu i poboljšanju uslova razmene, dakle bez ikakve institucionalne reforme.

²³ Korišćenje prirodnih eksperimenata da se pokaže da samo institucije utiču na privredni rast može da dovede do grešaka u zaključivanju. Primeri Severne i Južne Koreje, kao i grada Nogales, koji deli granica između SAD i Meksika, koje iznose Asemoglu i Robinson, jesu primeri da u uslovima kontrole kulture (koja je ista u oba slučaja) institucije imaju odlučujući uticaj na privredni rast, ali se na osnovu toga ne može zaključiti, suprotno onome što čine autori, da kultura nema nikakav uticaj na ekonomske ishode. Vid. Daron Acemoglu, James Robinson, *Why Nations Fail: The Origin of Power, Prosperity, and Poverty*, Profile Books, London 2012. Suprotno pomenutim prirodnim eksperimentima, može se koristiti i prirodni eksperiment tranzicije istočnoevropskih zemalja u kojima se razlikuju ekonomski ishodi tih i zapadnoevropskih zemalja, iako su i u jednim i u drugima, posle završene tranzicije i pristupanja Evropskoj uniji, na delu istovetne barem formalne institucije. Očigledno je da se razlikama u kulturi (zajedno sa neformalnim institucijama) može objasniti razlika u ekonomskim ishodima. Očigledno je da se razlike u ekonomskim ishodima u zemljama u tranziciji mogu pripisati neformalnim institucijama i kulturi, koje se razlikuju između zapadnoevropskih i istočnoevropskih zemalja, tim pre što pojedini autori poistovećuju kulturu sa neformalnim institucijama. Više o tome vid. u: B. Begović (2018a), 6. Više o poistovećivanju neformalnih institucija i kulture vid. u: Al-

Nezavisno od tog konceptualnog nedostatka, dodatni problem nastaje kada treba detaljnije odrediti samu institucionalnu granicu, što znači definisati sadržaj tog pojma. Sa tim ciljem, treba odgovoriti na sledeće pitanje: koje sve to ekonomske institucije spadaju u institucionalni skup koji čini tu granicu? Budući da su identifikovane već tri vrste ekonomskih institucija, otvara se već pomenuto pitanje mogućnosti da efekti jedne vrste dobrih ekonomskih institucija protivreče efektima druge njihove vrste. Taj problem se može rešiti ukoliko se institucionalna granica poveže isključivo sa dvema granicama koje su pomenute na početku rada: granicom efikasnosti i granicom tehnologije. To znači da bi institucionalna granica bila ona koja omogućava najvišu dostupnu ukupnu faktorsku produktivnost (pri datom nivou akumulacije proizvodnih faktora).

Na taj način može se jednoznačno definisati institucionalna granica, budući da, u najvećoj meri, isti oni faktori koji utiču na efikasnost utiču i na tehnološki progres.²⁴ Problem sa ovako definisanom institucionalnom granicom druge je vrste – zanemaruje se privredni rast a razmatranje se isključivo usredsređuje na rast ukupne faktorske produktivnosti. To znači da, sa stanovišta privrednog rasta, ne može jednoznačno da se definiše konvergencija ka institucionalnoj granici kao poželjan pravac institucionalne reforme za svaku zemlju. Naime, ukoliko je posmatrana zemlja veoma udaljena od institucionalne granice, vrlo verovatno je reč o zemlji na niskom nivou razvijenosti, tako da su za njen privredni rast ključne one institucionalne reforme kojima se uspostavlja univerzalna zaštita privatnih svojinskih prava, dok reforme kojima se uvećavaju ekonomske slobode sa stanovišta privrednog rasta ne moraju da budu delotvorne, pa čak mogu da budu kontraproduktivne. Reč je o tome da se privredni rast takvih zemalja zasniva na akumulaciji proizvodnih faktora. Stoga, neke od institucija koje omogućuju rast ukupne faktorske produktivnosti, poput onih koje omogućavaju slobodne ulaske novih konkurenata, ne samo da ne bi dale rezultate u takvim zemljama, nego bi (imajući u vidu da obaraju prinose investicija proizvodnih faktora) bile ili bar mogle da budu kontraproduktivne budući da umanjuju podsticaje za njihovu akumulaciju. Otuda može da se dogodi da konvergencija ka institucionalnoj granici izazove obaranje (tranzitorne) stope privrednog rasta zemalja koje se nalaze na nižem nivou privredne razvijenosti.

Čak i ukoliko se uočeni problemi otklone, što se može postići time da se razmatranje usmeri isključivo na ukupnu faktorsku produktivnost,²⁵

berto Alesina, Paola Giuliano, „Culture and institutions“, *Journal of Economic Literature* 53(4)/2015, 898–944.

²⁴ Doduše, dobra zaštita intelektualne svojine, to jest svih svojinskih prava koja iz nje proizlaze, ima ključnu važnost za tehnološki progres i poslovne inovacije, ali nije posebno značajna za efikasnost.

²⁵ Time se analiza *de facto* usmerava ka privrednom rastu zemalja koje se nalaze na visokom nivou razvijenosti jer je rast ukupne faktorske produktivnosti, i to onaj zasnovan na tehnološkom napretku, osnovni izvor njihovog privrednog rasta.

treba očekivati da postoje opadajući prinosi institucionalne reforme. Reč je o sledećem: ukoliko je zemlja daleko od institucionalne granice, relativno jednostavnim reformskim potezima može znatno da podigne nivo proizvodnje, odnosno da ubrza privredni rast. Kako joj se približava, treba očekivati sve manji prirast i nivoa proizvodnje i same stope privrednog rasta.

Ipak, ključni problem privrednog rasta na srednjem nivou razvijenosti, kao i konvergencije koju on uzrokuje, jeste pitanje načina prelaska sa jedne vrste privrednog rasta (onog zasnovanog na akumulaciji proizvodnih faktora) na drugi (onaj zasnovan na inovacijama). To označava i promenu sadržaja institucionalne reforme usredsređene na ubrzanje privrednog rasta. Na njenom početku, pri najnižim nivoima privredne razvijenosti, najvažnije je da se uspostavi univerzalna i dobra zaštita privatnih svojinskih prava, i to od svake vrste njihovog narušavanja, bez obzira na to da li je u skladu sa zakonom ili nije, odnosno, iz drugog ugla posmatrano, da li ona dolaze od javnog ili privatnog sektora. Nasuprot tome, na višim nivoima razvijenosti, i privredne i institucionalne, od ključne je važnosti obezbediti snažnu konkurenciju, odnosno omogućiti slobodan ulazak novih konkurenata, budući da se privredni rast u toj fazi zasniva na inovacijama, a ne toliko na akumulaciji proizvodnih faktora.²⁶

To, međutim, ne znači da zaštita privatnih svojinskih prava na višim nivoima razvijenosti nije značajna, naročito zaštita od privatnih predatora. Ne postoji, ni na jednom nivou razvijenosti, nijedan valjan razlog za napuštanje tako uspostavljene vladavine prava. Međutim, na visokim nivoima privredne razvijenosti može se tolerisati viši nivo prisilne preraspodele dohotka koja, usled prekomernog oporezivanja, neminovno predstavlja narušavanje privatnih svojinskih prava koje je u skladu sa zakonom. Staviše, sve razvijene zemlje su demokratske, tako da preferencije medijanskog birača u pogledu prisilne preraspodele dohotka dolaze do izražaja u formiranju državnih politika, što pospešuje tu vrstu prisilne preraspodele.²⁷ Stoga se može očekivati da je ukupan nivo zaštite privatnih svojinskih prava u razvijenim zemljama nešto niži, ali je nesporno

²⁶ Na normativnom planu, otvara se pitanje sadržaja i, naročito, pravovremenosti institucionalne reforme u slučaju zemalja na srednjem nivou razvijenosti. Prerano uvođenje institucija koje omogućavaju snažnu konkurenciju, dok se privredni rast još uvek zasniva na akumulaciji proizvodnih faktora i njihovim investicijama, može da izazove znatno usporavanje privrednog rasta. To se može reći i za prekasno uvođenje institucija koje omogućavaju snažnu konkurenciju. Ipak, čini se da prva od ove dve uočene greške ima manje negativne posledice, budući da je efekat pada investicija na privredni rast ublažen povećanjem efikasnosti do koje neminovno dovodi liberalizacija. Više o toj dilemi iz aspekta prava konkurencije i njegove primene u zemljama jugoistočne Evrope vid. u: Boris Begović, „Middle income convergence trap and the role of competition policy in SEE countries“, *Competition Authorities in South Eastern Europe: Building Institutions in Emerging Markets* (eds. Boris Begović, Dušan Popović), Springer International Publisher, Heidelberg 2018b, 43–61.

²⁷ Vid. Alberto Alesina, Dani Rodrik, „Distributive politics and economic growth“, *Quarterly Journal of Economics* 109(2)/1994, 465–490.

veoma visok nivo zaštite prihvatnih svojinskih prava od onih narušavanja koja predstavljaju kršenje zakona.²⁸ Shodno svemu navedenom, može se očekivati da je nivo ukupne zaštite privatnih svojinskih prava u najrazvijenijim zemljama nešto niži, gotovo u potpunosti usled rasprostranjenosti politike prisilne preraspodele dohotka od bogatih ka siromašnima i umanjena ekonomske nejednakosti na taj način.²⁹

Pitanje ekonomskih institucija koje omogućavaju efikasno pružanje javnog dobra jeste oblast istraživanja kojoj je dosad posvećeno relativno malo pažnje. Očigledno je da su te ekonomske institucije veoma blisko povezane sa političkim institucijama, onim pravilima igre kojima je uređen politički proces. Empirijska istraživanja, mada usmerena na celokupnu efikasnost javnog sektora, ne samo na pružanje javnog dobra, pokazala su znatne razlike u toj efikasnosti, iako su analizirane isključivo razlike između zemalja članica OECD-a, privredno i institucionalno najrazvijenijih zemalja sveta i u tom pogledu veoma homogenih.³⁰ Nažalost, zasad nema rezultata poređenja efikasnosti javnog sektora između zemalja OECD-a, s jedne strane, i ostalih, ne toliko razvijenih zemalja, s druge strane.

Shodno svemu navedenom, nezavisno od konceptualnog problema kontrolisanja efekata kulture na ekonomske ishode, teorijski posmatrano se ne može jednoznačno odrediti institucionalna granica, već očigledno postoji čitav niz tih granica, što zavisi od toga koja je specifična ekonomska institucija u pitanju. Odatle sledi otvoreno pitanje merenja institucionalne granice, odnosno njenog empirijskog istraživanja.

4. MERENJE INSTITUCIONALNE GRANICE

Osnovno metodološko pitanje u vezi sa merenjem institucionalne granice jeste da li se ta granica meri direktno ili indirektno. Direktno merenje pretpostavlja kvantifikovanje kvaliteta svake od ekonomskih institucija koje se uzimaju u razmatranje, to jest onih za koje se definiše institucionalna granica. Otuda slede pitanja izbora tih institucija i načina kvantifikacije njihovih odlika.

Jednu mogućnost je ponudilo istraživanje, odnosno godišnji izveštaj *Doing Business 2018*,³¹ u kome se koristi 31 indikator da bi se opisa-

²⁸ Elementi empirijske potvrde tog nalaza mogu se naći u: James Gwartney *et al.*, *Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report*, Fraser Institute, Vancouver 2018.

²⁹ Više o evoluciji te državne politike od kraja XIX veka do savremenog doba vid. u: Vito Tanzi, *Termites of the State, Why Complexity Leads to Inequality*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

³⁰ Vid. Antonio Alfonso, Ludger Schuknecht, Vito Tanzi, „Public sector efficiency: An international comparison“, *Public Choice* 123/2005, 321–347.

³¹ World Bank, *Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs*, World Bank, Washington, DC 2018.

lo deset vrsta ekonomskih institucija kojima se formira poslovno okruženje u posmatranoj zemlji. Svaki od tih indikatora predstavlja pojedinačnu ekonomsku instituciju, odnosno neko specifično pravilo ponašanja definisano od izvršne ili zakonodavne vlasti u toj zemlji. Štaviše, za svaku pojedinačnu ekonomsku instituciju izveštaj eksplicitno meri „zaostajanje za institucionalnom granicom“. Ipak, čini se da izbor indikatora, praktično ekonomskih institucija koje se razmatraju, nije baš najcelishodniji sa stanovišta teorijskih nalaza u pogledu institucionalne granice sa stanovišta privrednog rasta. Broj koraka koje treba preduzeti da bi se dobio priključak na električnu mrežu, na primer, svakako predstavlja određenu barijeru ulasku, ali je ipak, ukoliko se to izolovano posmatra, reč o trivijalnim informacijama. Stoga se uz izbor kakav nudi izveštaj *Doing Business 2018* može reći da pojedinačne institucionalne granice ipak ne zadovoljavaju osnovne kriterijume da bi se na tom nivou detaljno empirijski razmotrilo pitanje udaljenosti određene zemlje od institucionalne granice.

Naravno, taj problem se može rešiti formulisanjem kompozitne institucionalne granice, one koju bi činili svi pomenuti indikatori. Tu se javljaju tri problema: jedan je teorijski, o kome je više reči bilo u prethodnom poglavlju, drugi je konceptualni, a odnosi se na način ponderisanja svakog od navedenih indikatora, dok je treći tehnički, budući da se pomenuti indikatori između sebe znatno razlikuju po načinu iskazivanja, pa treba pronaći odgovarajući mehanizam kojim će se formirati kompozitna institucionalna granica. Za rešavanje drugog i trećeg problema potrebne su arbitrarne odluke. Naravno, ovaj poslednji, tehnički problem može se rešiti prelaskom na sistem rangiranja, ali onda se više ne dobija udaljenost od granice već udaljenost ranga, što znatno umanjuje informacije koje se tom analizom dobijaju. Štaviše, ostaje otvoreno pitanje koliko bi i takva kompozitna institucionalna granica, sve da je i formulisana rešavanjem svih uočenih metodoloških problema, odgovarala onim ekonomskim institucijama za koje je teorijska analiza pokazala da su najbitnije sa stanovišta privrednog rasta. Osim toga, sve i da se navedeni problemi reše, na taj način se, pre svega, mere i vrednuju formalne institucije, dok se neformalne institucije na taj način ne vrednuju, bar ne u punoj meri. Naravno, opstaje i već uočeni konceptualni problem kontrolisanja dejstva kulture na ekonomske ishode.

Nešto bolje rezultate na tom planu pruža merenje ekonomskih sloboda koje godišnje sprovodi Frejzerov institut (*Fraser Institute*).³² Reč je o tome da su ta merenja organizovana na način koji se može prikladno iskoristiti za iskazivanje pojedinih vrsta ekonomskih institucija koje su na teorijskom planu identifikovane kao ključne za privredni rast. Indikator „veličina države“ jeste posredni indikator ekonomskih institucija koje omogućuju narušavanje svojinskih prava koje je u skladu sa zako-

³² J. Gwartney *et al.*

nom. Indikator „pravni sistem i svojinska prava“ predstavlja indikator ekonomskih institucija koje štite svojinska prava od njihovog zasnovanog na kršenju zakona. Dva indikatora, „sloboda međunarodne trgovine“ i „regulacija tržišta“ predstavljaju indikatore onih ekonomskih institucija koje omogućavaju slobodnu konkurenciju i, bar u određenoj meri, slobodu ulaska novih konkurenata. Stoga se čini da su ti indikatori daleko pogodniji za direktno merenje institucionalne granice nego prethodni koje je ponudio izveštaj *Doing Business 2018*. Ipak, zasad ti indikatori nisu korišćeni za merenje institucionalne granice.

Institucionalna granica, barem načelno posmatrano, može da se meri i posredno. Za to može da posluži ukupna faktorska produktivnost, budući da postoji snažna veza između institucionalne granice i te veličine. Može se pretpostaviti da zemlja koja se nalazi na institucionalnoj granici ima najvišu ukupnu faktorsku produktivnost jer je maksimizovala ekonomsku efikasnost i omogućila najbrži tempo tehnološkog progressa, bez obzira na to da li je on zasnovan na sopstvenim istraživanjima i razvoju ili na tehnološkom transferu i brzom prihvatanju najnovije tehnologije. Međutim, ponovo se javlja problem kontrole dejstva kulture na ekonomske ishode, pa se može alternativno pretpostaviti da zemlja koja ima najvišu ukupnu faktorsku produktivnost raspolaže optimalnom kombinacijom ekonomskih institucija i kulture. Nadalje, iz drugog ugla posmatrano, opravdano je zaključiti da je ukupna faktorska produktivnost mera udaljenosti od granice dostupne tehnologije, odnosno da je maksimalna zabeležena ukupna faktorska produktivnost indikator da se zemlja nalazi na samoj granici dostupne tehnologije.³³ Štaviše, pokazalo se da relativni nivo ukupne faktorske produktivnosti između zemalja varira i od grane do grane. Dok jedna zemlja beleži najviši nivo ukupne faktorske produktivnosti u jednoj grani, u nekoj drugoj grani taj nivo beleži neka druga zemlja. Upravo se to pokazalo u empirijskom istraživanju u kome je produktivnost rada korišćena kao posredni indikator ukupne faktorske produktivnosti.³⁴ Očigledno je da indirektno merenje institucionalne granice ne samo da ne predstavlja odgovarajuću zamenu za njeno direktno merenje već se tim pristupom otvaraju novi konceptualni i metodološki problemi.

³³ Ta analiza se zasniva na implicitnoj pretpostavci da je efikasnost maksimizovana u slučaju svih zemalja, pa su stoga razlike u ukupnoj faktorskoj produktivnosti između zemalja posledica isključivo razlika u primenjenoj tehnologiji.

³⁴ To je, usled problema u merenju kapitala i njegovom uporedivom praćenju po zemljama, uobičajen način posrednog merenja ukupne faktorske produktivnosti između različitih zemalja. Time se, međutim, otvara pitanje nivoa ljudskog kapitala, odnosno uticaja koji nivo ljudskog kapitala ima na produktivnost, nezavisno od tehnologije koja se primenjuje, odnosno od nivoa efikasnosti koji je postignut. Vid. Philippe Aghion, Alberto Alesina, Francesco Trebbi, „Democracy, Technology, and Growth“, *Institutions and Economic Performance* (ed. Elhanan Helpman), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2008, 511–543.

5. ZAKLJUČAK

Razmatranje koncepcije institucionalne granice u istraživanju privrednog rasta otvara mogućnost boljeg razumevanja tog procesa, i privrednog rasta koji se zasniva na akumulaciji proizvodnih faktora i onog koji se zasniva na rastu ukupne faktorske produktivnosti. Značajan nalaz ovog razmatranja je da, sa stanovišta privrednog rasta, ne postoji najbolji skup ekonomskih institucija, onaj koji maksimizuje stopu privrednog rasta, već se taj skup menja zavisno od nivoa razvijenosti, a to znači od vrste privrednog rasta koji se beleži. Niži nivoi privredne razvijenosti i akumulacija proizvodnih faktora kao izvor rasta zahtevaju bolju zaštitu privatnih svojinskih prava i, verovatno, niži stepen konkurencije, dok za zemlje na visokom nivou razvijenosti presudnu važnost imaju visok stepen konkurencije i sloboda ulazaka novih konkurenata.

Definisanje institucionalne granice ukazalo je na još jedan problem koji je neminovan ukoliko se prihvati pristup u kome postoji samo jedno fundamentalno objašnjenje privrednog rasta. Budući da se nedvosmisleno pokazalo da na privredni rast, odnosno, šire posmatrano, na ekonomske ishode značajno deluje kultura, onda u analizi treba kontrolisati njeno dejstvo, što koncepcija institucionalne granice ne omogućava jer se zasniva na implicitnoj pretpostavci da su jedino institucije fundamentalno objašnjenje privrednog rasta.

Nezavisno od toga, pokazalo se da postoje znatni problemi da se institucionalna granica jednoznačno definiše i vrlo je verovatno da se izlaz iz toga mora tražiti u više institucionalnih granica – svaka od njih prema posebnoj grupi ekonomskih institucija. Time se dodatno umanjuje analitički domet koncepcije institucionalne granice.

Merenje te granice donosi nove probleme, mada otvara i moguća, doduše, ne jednoznačna rešenja. Izgleda da se tim metodološkim problemima dalje umanjuju analitički dometi koncepcije institucionalne granice, pa se može postaviti pitanje da li postoji opravdan razlog da se nastavi sa tim istraživanjima, i na teorijskom i na empirijskom planu.

U odgovoru na to pitanje treba voditi računa da su istraživanja analitičkih dometa koncepcije institucionalne granice omogućila bolje i jasnije sagledavanje faktora privrednog rasta i razumevanje mehanizama njihovog delovanja. Kada se u sve to uključi i kategorija ljudskog kapitala, budući da je to jedan od najznačajnijih faktora tehnološkog progressa, bez obzira na to da li je u pitanju istraživanje i razvoj ili transfer, odnosno prihvatanje nove tehnologije, takva razmatranja mogu da postanu samo još značajnija. Prema svemu sudeći, analitički dometi koncepcije institucionalne granice nisu veliki, ali je njihovo istraživanje donelo brojne uzgredne, nenameravane koristi u pogledu razumevanja mehanizama privrednog rasta. Očigledno je da složenost fenomena privrednog rasta dovodi do ponekad neočekivanih rezultata njegovog istraživanja.

LITERATURA (REFERENCES)

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A., „Institutions as a fundamental cause of long-run growth“, *Handbook of Economic Growth, Volume 1A* (eds. P. Aghion, S. N. Durlauf), North Holland, Amsterdam 2005.
- Acemoglu, D., Aghion, Ph., Zilibotti, F., „Distance to frontier, selection and economic growth“, *Journal of European Economic Association* 4(1)/2006.
- Acemoglu, D., Robinson, J., *Why Nations Fail: The Origin of Power, Prosperity, and Poverty*, Profile Books, London 2012.
- Aghion, Ph., Howitt, P. W., „A model of growth through creative destruction“, *Econometrica* 60/1992.
- Aghion, Ph., Alesina, A., Trebbi, F., „Democracy, Technology, and Growth“, *Institutions and Economic Performance* (ed. E. Helpman), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2008.
- Alesina, A., Giuliano, P., „Culture and institutions“, *Journal of Economic Literature* 53(4)/2015.
- Alesina, A., Rodrik, D., „Distributive politics and economic growth“, *Quarterly Journal of Economics* 109(2)/1994.
- Alfonso, A., Schuknecht, L., Tanzi, V., „Public sector efficiency: An international comparison“, *Public Choice* 123/2005.
- Allen, D., Berg, C., „Subjective political economy“, *New Perspectives on Political Economy* 13/2017.
- Barro, R., Sala-i-Martin, X., *Economic Growth*, The MIT Press, Cambridge, Mass. 2005².
- Begović, B., *Institucionalni aspekti privrednog rasta*, Službeni glasnik – Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd 2011.
- Begović, B., „Middle income convergence trap and the role of competition policy in SEE countries“, *Competition Authorities in South Eastern Europe: Building Institutions in Emerging Markets* (eds. B. Begović, D. Popović), Springer International Publisher, Heidelberg 2018.
- Begović, B., „Institutions or Culture: Alternative or Complementary Explanations of Economic Growth?“, Keynote lecture at the *EMB 2018 International Conference*, Kragujevac 9th November, 2018.
- Beugelsdijk, S., Maseland, R., *Culture in Economics: History, Methodological Reflections, and Contemporary Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

- Davis, L. S., „Institutional flexibility and economic growth“, *Journal of Comparative Economics* 38(3)/2010.
- Djankov, S. *et al.*, „The new comparative economics“, *Journal of Comparative Economics* 31(3)/2003.
- Giuso, L., Sapienza, P., Zingales, L., „Does culture affects economic outcomes“, *Journal of Economic Perspectives* 20(2)/2006.
- Gwartney, J. *et al.*, *Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report*, Fraser Institute, Vancouver 2018.
- Hall, R. E., Jones, Ch. I., „Why do some countries produce so much more output per worker than others?“, *Quarterly Journal of Economics* 109(1)/1999.
- Kirkland, J. (ed.), *Barriers to International Technology Transfer*, Kluwer Academic, Dordrecht 1996.
- Lucas, R., „Why doesn't capital flow from rich to poor countries“, *American Economic Review* 80(1)/1990.
- Mokyr, J., *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy*, Princeton University Press, Princeton 2017.
- North, D. C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Romer, P. M., „Endogenous technological change“, *Journal of Political Economy* 98/1990.
- Scully, G. W., „The institutional framework and economic development“, *Journal of Political Economy* 96/1988.
- Solow, R. M., „A contribution to the theory of economic growth“, *Quarterly Journal of Economics* 70/1956.
- Tanzi, V., *Termites of the State, Why Complexity Leads to Inequality*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.
- Viscusi, W. K., Vernon, J. M., Harrington, J. E., *Economics of Regulation and Antitrust*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1995².
- Weil, D. N., *Economic Growth*, New York 2009².
- Williams, C. R., „Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance“, *Public Choice* 139(2)/2009.
- World Bank, *Doing Business 2018: Reforming to Create Jobs*, World Bank, Washington, DC 2018.

Boris Begović, PhD

Full Professor

University of Belgrade, Faculty of Law

CONCEPT OF INSTITUTIONAL FRONTIER AND ITS
ANALYTICAL CAPACITY IN EXPLORATION OF
ECONOMIC GROWTH

Summary

The goal of the paper is to explore the concept of institutional frontier and examine its analytical capacity in considerations of economic growth. There is no unequivocal answer to the question of the best economic institutions for economic growth as the answer depends on the level of development. The concept of institutional frontier cannot resolve the problem of control of influence of culture on economic outcomes, as it is evident that culture is, together with institutions, a significant factor of economic growth. It is demonstrated that specifying a single institutional frontier is not desirable; instead this should be done at the level of the economic institutions themselves or their groups. Measuring the institutional frontier is linked to substantial methodological challenges. The analytical capacity of the institutional frontier concept is rather limited, but its exploration provided numerous unintentional side benefits related to the understanding the mechanics of economic growth.

Key words: *Economic growth. – Institutional frontier. – Efficiency frontier. – Technology frontier. – Culture. – Economic freedom.*

Article history:

Received: 16. 1. 2019.

Accepted: 15. 3. 2019.